

PRZEKONANIA OSÓB ROZWIEDZIONYCH NA TEMAT POWTÓRNYCH MAŁŻEŃSTW – ICH POMIAR I ROLA W OSIĄGANIU SATYSFAKCJI MAŁŻEŃSKIEJ*

Anna Kołodziej, Hanna Przybyła-Basista

Institut Psychologii, Uniwersytet Śląski
Institute of Psychology, University of Silesia in Katowice

BELIEFS OF DIVORCED PERSONS ON REMARRIAGE: MEASUREMENT AND THEIR ROLE IN MARITAL SATISFACTION

Summary. The main objective of this study was to develop a Polish version of the Remarriage Belief Inventory (RMBI; Higginbotham, Adler-Baeder, 2008) and evaluate its psychometric properties. Data were collected from a total sample of 262 divorced people. The statistical analysis confirmed satisfactory psychometric properties of the developed Polish version of RMBI. The structure of the Polish version of RMBI obtained in a factor analysis was similar to the original one - exploratory and confirmatory analyses validated the seven-factor structure. The second objective of this study was to explore the role of beliefs about remarriages in the assessment of marital satisfaction. The sample comprised 107 remarried individuals. The regression analysis showed that among the seven original remarriage beliefs statistically significant predictors of marital satisfaction were the following three: (i) success of stepfamily is slim, (ii) new partner is perfect, and (iii) stepfamilies are second-class. Further research on this topic is needed.

Key words: remarriage, stepfamily, marital satisfaction, beliefs, inventory

* Nota odautorska:

Autorki pragną podziękować wszystkim Osobom zaangażowanym w badania za pomoc i wsparcie przy zbieraniu wyników, a w szczególności kierownictwu i pracownikom Rodzinnego Ośrodka Diagnostyczno-Konsultacyjnego w Opolu.

Adres do korespondencji: Hanna Przybyła-Basista, e-mail, przybyla@us.edu.pl

Wprowadzenie

Z danych statystycznych wynika, że obecnie rozwodzi się powyżej 60 tysięcy osób rocznie, a ponad 50 tysięcy dzieci doświadcza rozvodu swoich rodziców. Jednocześnie ponad 40 tysięcy osób zawiera powtórne małżeństwo, w którym jedno ze współmałżonków jest rozwodnikiem (*Mały Rocznik Statystyczny Polski*, 2013). Z kolei liczba związków kohabitacyjnych, w których żyją osoby po rozwodzie (również posiadające dzieci), nie jest dokładnie znana. Warto przytoczyć dane statystyczne pochodzące ze Stanów Zjednoczonych, zgodnie z którymi rozwody dotyczą 35-40% pierwszych małżeństw i aż 65-70% małżeństw powtórnych (McCathy, McCathy, 2005, za: McCarthy, Ginsberg, 2007). Wszystkie te dane wskazują, że liczba osób rozwiedzionych jest na tyle duża, iż powinniśmy dokładniej rozpoznać problemy towarzyszące funkcjonowaniu ludzi dorosłych i dzieci po rozwodzie oraz specyfikę problemów towarzyszących ponownemu zakładaniu rodziny. W warstwie teoretycznej niniejszy artykuł ma na celu przybliżenie problematyki wchodzenia w powtórne związki małżeńskie. W części empirycznej postawiono sobie dwa zadania, a mianowicie prezentację kwestionariusza do badania przekonań na temat powtórnych małżeństw oraz udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy wspomniane przekonania mają znaczący wpływ na ocenę jakości ponownego związku małżeńskiego.

Próba tworzenia trwałego bliskiego związku po rozwodzie i rekonstruowania rodziny wiąże się z koniecznością wypełniania nieznanych dotąd zadań i mobilizowania zasobów niezbędnych do przezwyciężenia kryzysu (Bray, Easling, 2005; Coleman, Ganong, Leon, 2006). Rodzina zrekonstruowana musi zmierzyć się z trudnymi, nietypowymi problemami, z jakimi nie mają do czynienia członkowie rodzin nuklearnych (Visher, Visher, Pasley, 2003). Pośród najważniejszych zadań niezbędnych do wytworzenia tożsamości rodziny zrekonstruowanej wymienia się m.in.: radzenie sobie ze stratami i zmianami, ustalenie nowych tradycji i zasad, budowanie trwałej więzi partnerskiej przy jednoczesnym dbaniu o relacje z dziećmi, utrzymywanie relacji rodzicielskiej zarówno z biologicznym, jak i przybranym rodzicem, akceptacja ustawicznych zmian w organizacji rodziny, elastyczność granic (por. np. Goldenberg, Goldenberg, 2006; Lewandowska-Walter, 2009).

Rodzina zrekonstruowana nie jest taka sama jak rodzina nuklearna, ma zdecydowanie inną dynamikę rozwoju, a przed powtórny małżeństwem stoi wiele wyzwań. Jednym z pierwszych wyzwań jest „pozostawienie za sobą przeszłości” i zakończenie poprzedniego związku (McCathy, Ginsberg, 2007). Jeżeli osoba rozwiedziona pozostaje w konflikcie z eks-małżonkiem, istnieje duże ryzyko zdominowania nowego związku przez walki kontynuowane z byłym partnerem (np. o majątek, alimenty, dzieci, kontakty z nimi). Kolejnym wyzwaniem dla powtórnego małżeństwa jest umiejętne wyciągnięcie wniosków z pierwszego małżeństwa po to, aby dokonać rozsądnego wyboru nowego partnera. Ważne jest to, aby w powtórnym małżeństwie nie robić porównań z pierwszym związkiem, ale starać się budować silne, odporne i elastyczne więzi małżeńskie, pełne szacunku i zaufania, oparte na realnych podstawach (McCathy, Ginsberg, 2007).

Wejście w powtórne małżeństwo oznacza proces tworzenia rodziny, która znajduje się w okresie przejściowym (*transition*), od funkcjonowania według zasad z poprzedniego „domu” do włączenia nowych zasad i integracji rodziny zrekonstruowanej. Ten proces zabiera czas i od każdego członka rodziny wymaga przystosowania się do nowej sytuacji (Visher, Visher, Pasley, 2003). Papernow (1993, za: Visher, Visher, Pasley, 2003) wyróżnił siedem emocjonalnych, rozwojowych stadiów zachodzących w procesie integracji (fantazję, zanurzenie się, świadomość, mobilizację, działanie, kontakt i rozwiązanie). Z podobną wizją cyklu rodzinnego w rodzinie zrekonstruowanej możemy spotkać się u Einsteina i Alberta (1986, za: Howden, 2007). Również i tutaj etapy zmian w rodzinie zrekonstruowanej rozpoczynają się od początkowego etapu zwanego fantazją (*fantasy*). W tej fazie małżonkowie mają pewne przekonania o charakterze fantazji, że żadna zmiana nie będzie potrzebna. Małżonkowie często są zdania, że nic złego się nie zdarzy. Generalnie wyrażają oczekiwania, że rodzina zrekonstruowana będzie jedną wielką szczęśliwą rodziną. Nie do końca są świadomi, jak bardzo emocjonalnie i duchowo zostali zranieni i że być może nie są gotowi na to, by wchodzić w nowy związek, a ich dzieci również nie są gotowe, by szybko wejść w nowy rytm życia. Konsekwencją są nierealistyczne przekonania dotyczące życia w rodzinie zrekonstruowanej typu: „miłość pomiędzy moim dzieckiem a moim partnerem pojawi się szybko”, „parter zawsze zrozumie moją troskę o dzieci”, „dzieci będą szczęśliwe w nowym związku”. Dopiero konfrontacja z rzeczywistością, doświadczenie chaosu, zamętu w życiu rodzinnym, poczucie, że nie wszystko idzie jak trzeba, otwiera kolejne etapy przemian w rozwoju cyklu życia rodzinnego. W kolejnych etapach następuje dopuszczenie do świadomości potrzeby zmian – również w obszarze przekonania o powtórnym małżeństwie i rodzinie zrekonstruowanej – co umożliwia otwartość oraz akceptację potrzeby stałego rytmu zmian, jakie obligatoryjnie niesie ze sobą życie w rodzinie zrekonstruowanej.

Pierwsze lata powtórneho małżeństwa uważane są za najtrudniejsze z tego względu, że osoby je tworzące mają szereg nierealistycznych standardów i założeń na temat funkcjonowania drugiej rodziny. Często pojawia się przekonanie, że rodzina przybrana powinna pełnić tę samą funkcję, co pierwotna rodzina powstała z pierwszego małżeństwa (Higginbotham, Adler-Baeder, 2008). Dodatkowo rodzina rekonstruująca się musi zmierzyć się z negatywnymi stereotypami związanymi z rozwodem, powtórnym małżeństwem i rodziną zrekonstruowaną. Wzbudzające pejoratywne konotacje znaczeniowe słowa: macocha, ojczym, pasierb, pasierbica odzwierciedlają głęboko zakorzeniony w społecznych przekonaniach wizerunek rodziny zrekonstruowanej. Można powiedzieć, że język nie nadąża za szybkimi zmianami społecznymi. Brakuje bowiem neutralnych określeń na role rodzinne obejmowane w rodzinie zrekonstruowanej. Z kolei określenie „rodzina zrekonstruowana” przynależy do języka psychologicznego i budzi opór osób, które zawierają powtórne małżeństwa. Najbardziej neutralne wydaje się mówienie o nowej rodzinie lub przybranych rodzicach i dzieciach (czyli rodzicach i dzieciach, którzy nie są rodzonymi, ale są traktowani jako tacy).

Na rodzinę zrekonstruowaną nie powinno jednak się patrzeć jak na rodzinę drugiej kategorii (*second class*; McCarthy, Ginsberg, 2007). Jeśli przyjmie się taki

punkt spojrzenia, wówczas jej członkowie, dorośli, a szczególnie dzieci będą doświadczać dyskomfortu, stygmatyzacji, co nie będzie służyło rozwojowi rodziny oraz budowaniu poczucia dobrostanu dla osób do niej należących. Ważnym krokiem w kierunku rozwijania satysfakcji z życia rodzinnego w rodzinie zrekonstruowanej są realistyczne oczekiwania i akceptacja faktu, że w rodzinach tego rodzaju jest inaczej niż w rodzinach opierających się na związkach małżeńskich pierwszy raz zawartych (Visher, Visher, Pasley, 2003). Dopiero uznanie tego faktu daje szansę zarówno na lepsze uświadomienie sobie swoich zasobów i odczucie siły, jak i zrozumienie wrażliwych punktów, które mogą stanowić o słabości takiej rodziny (McCarthy, Ginsberg, 2007).

Z przytoczonej powyżej argumentacji wynika potrzeba prowadzenia badań nad przekonaniami dotyczącymi powtórnych związków małżeńskich i rodzin zrekonstruowanych. Przekonania te mogą stanowić zarówno zasoby pomocne do pokonywania trudności na drodze do integracji życia rodzinnego, jak i mogą stanowić zasadniczą przeszkodę w cyklu rozwoju rodziny rekonstruującej się. W dużej mierze zależy to od treści przekonań (stereotypów czy mitów) oraz tego, czy odzwierciedlają one realistyczne czy nierealistyczne oczekiwania wobec nowego związku i tworzącej się rodziny.

Badania nad znaczeniem przekonań na temat tworzenia bliskich związków po rozwodzie, powtórnych małżeństw i rodzin zrekonstruowanych są prowadzone m.in. w celu odkrycia zależności pomiędzy określonymi typami przekonań a satysfakcją małżeńską, rodzicielską czy przystosowaniem do życia w rodzinie zrekonstruowanej (Higginbotham, Adler-Baeder, 2008). Terapeuci nurtu poznawczo-behawioralnego zwracają szczególną uwagę na procesy poznawcze, które mogą mieć wpływ na występowanie problemów małżeńskich i rodzinnych. Do procesów tych obok selektywnej uwagi, atrybucji, oczekiwań należą: założenia, czyli przekonania na temat ogólnych cech ludzi i związków oraz standardy, czyli przekonania na temat cech, jakie „powinni” mieć ludzie i związki (Dattilio, 2013).

Higginbotham i Adler-Baeder (2008) definiują przekonania na temat powtórnego małżeństwa właśnie jako założenia na temat ludzi i relacji oraz standardy dotyczące tego, jak w związku powinno być. Przekonania te działają jak filtr poznawczy, selekcjonując docierające do członków rodziny informacje. Ich realistyczność, spójność i zmienność w czasie może modyfikować poczucie zadowolenia z relacji małżeńskiej i życia rodzinnego oraz wpływać na ocenę zadowolenia ze związku i przystosowanie do życia w nowej rodzinie. Przekonania te mogą też stanowić o sile pomocnej w radzeniu sobie z sytuacjami trudnymi, jakich doświadcza rodzina zrekonstruowana (Higginbotham, Adler-Baeder, 2008).

Znaczenie przekonań w budowaniu poczucia zadowolenia ze związku, jego jakości oraz siły i „odporności” rodziny (*family resilience*) podkreśla wielu badaczy (Walsh, 2006). Uznając specyfikę funkcjonowania powtórnych małżeństw i rodzin zrekonstruowanych, trudno sobie wyobrazić, aby rozwój badań nie szedł w parze z zastosowaniem w programach badawczych odpowiednio dobranych narzędzi pomiaru. Istniejące bowiem narzędzia używane do diagnozy małżonków i rodzin oparte są na modelu rodziny nuklearnej i nie uwzględniają specyfiki doświadczeń,

z którymi spotykają się małżonkowie zawierający powtórne związki. Higginbotham i Adler-Baeder (2005, 2008) starali się wypełnić tę lukę, konstruując *Remarriage Belief Inventory* (RMBI) – kwestionariusz diagnozujący przekonania na temat powtórnego małżeństwa, uwzględniający wyjątkowość kontekstu sytuacyjnego rodziny zrekonstruowanej. Wykorzystywany jest on przez autorów do badań nad wpływem przekonań na satysfakcję z powtórnego małżeństwa oraz przystosowania do życia w nowo powstałej rodzinie.

Metoda nie została do tej pory zaadoptowana do warunków polskich i nie jest używana w naszym kraju. Zadanie to zostało podjęte w opisanym poniżej projekcie badawczym. W pierwszej kolejności przedstawione zostaną wyniki prac adaptacyjnych do warunków polskich *Remarriage Belief Inventory* (RMBI). Następnie opisane zostaną wyniki badań dotyczące roli przekonań na temat powtórnego małżeństwa w osiąganiu satysfakcji małżeńskiej.

Metoda

Cel badań

W pracy postawiono dwa cele badawcze zrealizowane w dwóch etapach:

1. W pierwszym etapie badań celem było dokonanie polskiej adaptacji *Remarriage Believe Inventory* (RMBI).
2. W drugim etapie istotne było ustalenie, czy i na ile przekonania na temat powtórnego małżeństwa mogą być predyktorami satysfakcji małżeńskiej w ponownie zawartym związku małżeńskim.

I etap badań

Przebieg prac adaptacyjnych nad Inwentarzem Przekonań na temat Powtórnego Małżeństwa

Opis skali oryginalnej: *Remarriage Belief Inventory* (RMBI)

Remarriage Belief Inventory (RMBI) autorstwa Higginbotham, Adler-Baeder (2008) powstał w odpowiedzi na przemiany społeczne, jakimi są wzrost liczby rozwodów i powtórnie zawieranych małżeństw. Służy on do diagnozy indywidualnych przekonań związanych z powtórным małżeństwem i przybraną rodziną. Pozwala na ocenę, w jakim stopniu badana osoba aprobuje dane przekonanie. RMBI w początkowej wersji składał się z 24 stwierdzeń (Higginbotham, Adler-Baeder, 2005), a następnie skrócony do 22 stwierdzeń (Higginbotham, Adler-Baeder, 2008). Autorzy wyróżnili 7 czynników (podskal), które zostaną bliżej przedstawione w dalszej części artykułu, gdyż okazały się tożsame dla wersji polskojęzycznej. Wyniki confirmacyjnej analizy czynnikowej (CFI = 0,965; RMSEA Steigera-Linda = 0,037; $\chi^2 = 277,326$ $df = 188,00$, $p = 0,000^1$) potwierdziły trafność przyjętego modelu.

¹ Wynik statystyki χ^2 autorzy tłumaczą wielkością próby badawczej.

Polska wersja językowa: Inwentarz Przekonań na temat Powtórnego Małżeństwa (IPPM)

W polskiej wersji językowej narzędzie nosi nazwę: Inwentarz Przekonań na temat Powtórnego Małżeństwa (IPPM). Badania adaptacyjne rozpoczęły się od przetłumaczenia angielskiej wersji językowej narzędzia na język polski. Tłumaczeń dokonywało 7 niezależnych tłumaczy języka angielskiego, którzy zostali zapoznani z problematyką przekonań na temat powtórnego małżeństwa i nowej/przybranej rodziny. Wspólna polska wersja tłumaczenia została ustalona przez grupę złożoną z 8 osób (psychologów i filologów polskich) znających biegle język angielski. Porównywali oni anglojęzyczną wersję oryginalną narzędzia oraz wspólnie uzgodnioną polskojęzyczną wersję, co pozwoliło na sprawdzenie trafności tłumaczenia (Hornowska, Paluchowski, 2011).

Efektom prac było powstanie polskiej wersji językowej narzędzia składającej się z 22 twierdzeń, które następnie poddano badaniom pilotażowym. Osoby badane inwentarzem ustosunkowują się do poszczególnych stwierdzeń, posługując się (tak jak w wersji oryginalnej) 5-stopniową skalą odpowiedzi, w której 1 oznacza: „Zdecydowanie uważam, że jest to nieprawdziwe”, 2. „Raczej uważam, że jest to nieprawdziwe”, 3. „Ani prawda, ani nieprawda”, 4. „Raczej uważam, że jest to prawdziwe”; 5. „Zdecydowanie uważam, że jest to prawdziwe”.

Badana grupa

Badaną grupę stanowiły osoby dorosłe rozwiedzione ($N = 262$). Wiek osób badanych mieścił się w przedziale 24-72 lata. Średnia wieku w badanej grupie to około 40 lat ($M = 40,35$; $SD = 8,27$). W badaniach wzięło udział 189 kobiet i 66 mężczyzn. Sytuacja materialna większości osób była dobra ($N = 96$) lub przeciętna ($N = 89$); rzadziej osoby badane mówiły o bardzo dobrej ($N = 30$) bądź złej ($N = 23$) sytuacji materialnej. W badanej grupie znalazły się łącznie 172 osoby, które zawarły nowe związki formalne i nieformalne (107 osób zawarło ponownie związek małżeński, a 65 osób było w związkach partnerskich, nieformalnych), pozostałe 85 osób nie było aktualnie w żadnych związkach.

Małżeństwo zakończone rozwodem w przypadku osób badanych trwało średnio 10 lat (rozpiętość czasowa: od 4 do 16 lat). W 56,5% ($N = 148$) grupę badaną stanowili inicjatorzy rozwodu, czyli osoby, które wniosły do sądu pozew o rozwód, a w 34,7% ($N = 91$) nie-inicjatorzy. Czas, jaki upłynął od rozwodu w przypadku badanych osób to średnio 6 lat (rozpiętość: od kilku miesięcy do 12 lat). Ponad 90% badanych posiada dzieci, a ponad 50% mieszka na co dzień z dziećmi z poprzedniego małżeństwa.

Procedura badania

Badania były prowadzone we współpracy z wybranymi rodzinnymi ośrodkami diagnostyczno-konsultacyjnymi na terenie całego kraju oraz poradniami psychologiczno-pedagogicznymi, ośrodkami wspierania rodziny i innymi instytucjami

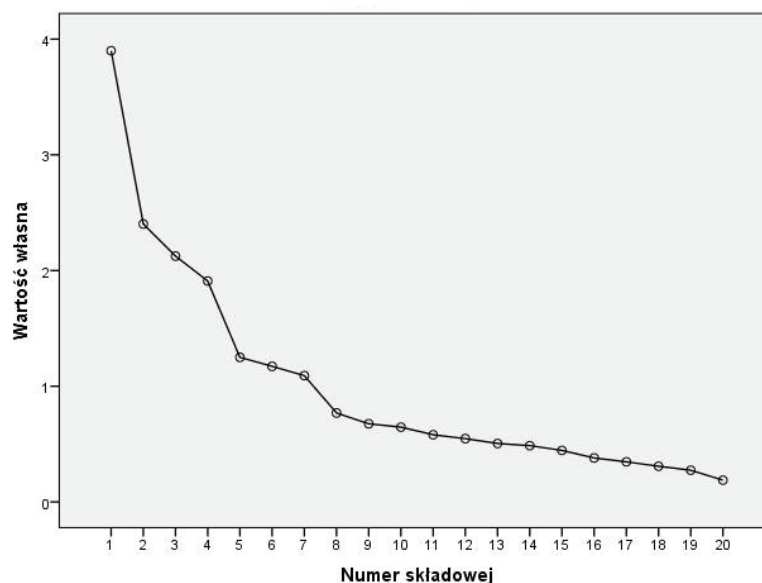
zajmującymi się problemami dziecka i rodziny z terenu Śląska. Osoby badane wyraziły świadomą zgodę na udział w badaniu. Badanie miało charakter anonimowy.

Kierunki analiz statystycznych

Analiza statystyczna zebranych wyników została przeprowadzona z użyciem programu SPSS 21.0 oraz Statistica 10. Wykorzystana została m.in. analiza czynnikowa eksploracyjna i analiza czynnikowa confirmacyjna, korelacje oraz analiza regresji liniowej metodą krokową.

Właściwości psychometryczne narzędzia: struktura czynnikowa, rzetelność, trafność

W celu sprawdzenia struktury czynnikowej polskiej wersji narzędzia wykorzystano eksploracyjną analizę czynnikową². Jej wyniki okazały się zbieżne z badaniami Higginbotham i Adler-Baeder (2008). Zgodnie z kryterium Kaisera 7 czynników ma początkowe wartości własne większe niż 1, dlatego też wyodrębniono 7 składowych. Takie rozwiązanie potwierdza test Catella. Interpretacja wykresu osypiska pozwala stwierdzić, że od siódmego czynnika na prawo (rycina 1) występuje wyraźny spadek poziomu wartości własnych i przypuszczalnie znajduje się tam tylko „osypisko czynnikowe” (Malarska, 2005).



Rycina 1. Wyniki analizy czynnikowej – wykres „osypiska”

² Test K-M-O = 0,705 wskazuje na adekwatność dobru próby, z kolei test Bartleta pokazuje, że możliwe jest przeprowadzenie analizy czynnikowej.

Czynniki poddano rotacji PROMAX, z tego względu, że jako rotacja nieortogonalna dopuszcza istnienie, występujących w opisywanym narzędziu, korelacji pomiędzy czynnikami (por. tabela 3). Rotacja Varimax, najczęściej wybierana w badaniach empirycznych, wmusza bowiem brak skorelowania czynników niezależnie od rzeczywistej struktury zmiennych (Field, 2009; Bedyńska, Cypryńska, 2013). Dodatkowym argumentem był fakt, że autorzy oryginalnej wersji narzędzia, dokonując analizy czynnikowej eksploracyjnej, wykorzystywali rotację ukośną Promax (Higginbotham, Adler-Baeder, 2005).

Siedmioczynnikowa struktura polskojęzycznej 22-itemowej wersji narzędzia wyjaśnia 65,75% całkowitej wariancji. Prawie wszystkie twierdzenia okazały się przynależać do tych samych czynników co w wersji oryginalnej. Wartości ładunków czynnikowych nie były niższe niż 0,50. Pewne problemy do rozstrzygnięcia pojawiły się w związku z analizą dwóch twierdzeń – 6 i 7. Otóż, ładunki czynnikowe twierdzenia 6 („Ludzie, którzy się rozwiedli, są skłonni rozwieść się po raz kolejny”) nie pozwalały na jednoznaczne zakwalifikowanie go do podskali: „Sukces nowej/przybranej rodziny jest krótkotrwały”, w skład której wchodził pierwotnie. Podobnie w przypadku twierdzenia 7 („Zaspokajanie pragnień nowego małżonka powinno mieć pierwszeństwo przed zaspokajaniem pragnień dzieci własnych z poprzedniego małżeństwa”) ładunki czynnikowe były porównywalnie wysokie w trzech podskalach. Ponadto stwierdzenia 6 i 7 mają słabą moc dyskryminacyjną (dla twierdzenia 6 = 0,263 i dla twierdzenia 7 = 0,219). Twierdzenia 6 i 7 wpływają też na obniżanie rzetelności poszczególnych podskal IPPM. Wszystkie te dane wpłynęły na podjęcie decyzji o usunięciu z ogólnej puli twierdzeń 6 i 7.

Po przyjęciu siedmioczynnikowej struktury narzędzia składającego się z 20 twierdzeń procent całkowitej wyjaśnionej wariancji wynosi 69,2%. Struktura ostateczna polskiej wersji narzędzia oraz wartości poszczególnych ładunków czynnikowych zostały zaprezentowane w tabeli 1.

Tabela 1. Elementy składowe i wartości ładunków czynnikowych – rezultaty eksploracyjnej analizy czynnikowej w modelu siedmioczynnikowym

Treść itemu	Składowa						
	1	2	3	4	5	6	7
Przystosowanie do życia w nowej/przybranej rodzinie przychodzi szybko							
5. Miłość między dzieckiem i przybranym nowym rodzicem (macochą, ojczymem) powinna rozwijać się szybko.	0,805	0,200	0,190	0,217	-0,128	-0,77	0,007
12. Przystosowanie do życia w nowo powstałej rodzinie powinno pojawić się szybko.	0,785	0,259	0,233	0,009	-0,188	-0,049	0,191

cd. tabeli 1

17. Członkowie nowo powstałej rodziny powinni poczuć wzajemną bliskość wkrótce po jej powstaniu.	0,776	0,164	0,373	-0,070	-0,74	0,207	0,298
21. Nowi rodzice (ojczymowie i macochy) powinni nawiązać bliskie relacje z dziećmi i zyskać autorytet w ich oczach wkrótce po powstaniu nowej rodziny.	0,766	0,139	0,172	0,061	-0,299	0,143	0,240
Finanse w nowej/przybranej rodzinie powinny być wspólne							
2. Zasoby finansowe w powtórny małżeństwie lub w nowej rodzinie powinny być wspólne.	0,258	0,910	0,167	0,028	0,010	0,010	0,234
9. W powtórny małżeństwie lub nowej rodzinie zarobki i wynagrodzenia powinny być traktowane jako wspólne.	0,184	0,881	0,143	-0,022	0,128	0,072	0,164
15. W powtórny małżeństwie lub w nowej rodzinie w kwestiach finansowych powinien istnieć podział na „moje” i „twoje”.	0,208	0,784	-0,011	0,097	-0,064	-0,266	0,183
Partner jest idealny (lepszy niż poprzedni mąż/poprzednia żona)							
4. Nowy małżonek powinien być lepszym partnerem w małżeństwie od poprzedniego małżonka.	0,208	0,188	0,774	-0,035	0,003	0,074	0,295
11. W porównaniu z eksmałżonkiem nowy małżonek powinien być bardziej dopasowany do życia w małżeństwie.	0,208	-0,018	0,773	0,269	0,047	-0,145	-0,090
16. Nowy małżonek powinien być tym wszystkim, czym poprzedni małżonek nie był.	0,167	0,129	0,736	-0,048	-0,028	-0,109	0,336
20. Nowy małżonek powinien wykazywać więcej zrozumienia niż poprzedni.	0,451	0,074	0,636	0,279	-0,195	-0,021	0,168

cd. tabeli 1

Priorytet stanowią dzieci							
14. Życzenia dzieci powinny być ważniejsze od życzeń nowego małżonka.	0,079	0,033	0,118	0,882	0,133	0,129	-0,150
19. Poświęcanie uwagi dzieciom jest ważniejsze niż poświęcanie uwagi nowemu małżonkowi.	0,062	0,032	0,116	0,862	0,138	0,263	-0,048
Sukces nowej/przybranej rodziny jest krótkotrwały							
13. Dorośli zawierający powtórne małżeństwa czy tworzący nowe rodziny mogą powielać wzory/zachowania ze swoich poprzednich związków.	-0,291	0,013	0,040	0,180	0,769	0,132	-0,118
18. Jest prawdopodobne, że nowy małżonek będzie posiadał niektóre z wad, które dostrzegało się u poprzedniego małżonka.	-0,106	0,068	-0,115	0,054	0,754	-0,189	0,083
22. Osoby zawierające powtórne małżeństwa lub tworzące nowe rodziny są skłonne do powtarzania błędów, które popełniały w poprzednich związkach.	-0,208	0,028	0,093	0,068	0,711	0,343	-0,288
Rodzina nowa/przybrana jest czymś gorszym							
3. Nowa rodzina nie może zapewnić dzieciom tego wszystkiego, co rodzina biologiczna.	0,012	-0,124	-0,088	0,075	0,074	0,857	-0,208
10. Generalnie rzecz biorąc, nowa rodzina jest czymś gorszym od rodziny biologicznej.	0,057	0,035	-0,021	0,344	0,073	0,755	-0,096
Przeszłość należy zostawić za sobą							
1. Związek emocjonalny z eks-małżonkiem oraz uczucia do niego powinny się zakończyć z chwilą zawarcia nowego małżeństwa.	0,226	0,169	0,196	-0,032	-0,064	-0,089	0,827

cd. tabeli 1

8. Więzy emocjonalne z poprzedniego małżeństwa powinny zostać zerwane przed zawarciem nowego małżeństwa.	0,143	0,210	0,236	-0,106	-0,110	-0,170	0,816
Procent wyjaśnionej wariancji (%)	19,5	12,0	10,6	9,5	6,2	5,9	5,5
Skumulowany procent wyjaśnionej wariancji	69,2 %						

Metoda wyodrębniania czynników – Głównych składowych. Metoda rotacji – PROMAX z normalizacją Kaisera.

Wyróżnione 7 czynników (podskal) nosi takie same nazwy jak w wersji oryginalnej narzędzia: (1) Przystosowanie do życia w nowej/przybranej rodzinie przychodzi szybko; (2) Finanse w nowej/przybranej rodzinie powinny być wspólne; (3) Partner jest idealny (lepszy/a niż były mąż/była żona); (4) Priorytet stanowią dzieci; (5) Sukces nowej/przybranej rodziny jest krótkotrwały; (6) Nowa/przybrana rodzina jest czymś gorszym; (7) Przeszłość należy zostawić za sobą.

Sprawdzono również, jak wyglądają wybrane wskaźniki psychometryczne w ramach poszczególnych podskal kwestionariusza. Wyniki te zostały zaprezentowane w tabeli 2.

Tabela 2. Wybrane wskaźniki psychometryczne dla poszczególnych podskal IPPM

Podskale	Liczba itemów	N	M	SD	Min.	Max.
1. Przystosowanie do życia w nowej/przybranej rodzinie przychodzi szybko	4	253	12,37	3,87	4	20
2. Finanse w nowej/przybranej rodzinie powinny być wspólne	3	258	11,67	3,31	3	15
3. Partner jest idealny (lepszy/a niż były mąż/była żona)	4	256	15,50	3,37	4	20
4. Priorytet stanowią dzieci	2	259	6,32	2,30	2	10
5. Sukces nowej/przybranej rodziny jest krótkotrwały	3	255	9,91	2,56	3	15
6. Nowa/przybrana rodzina jest czymś gorszym	2	260	3,83	2,09	2	10
7. Przeszłość należy zostawić za sobą	2	258	7,48	2,44	2	10

Analiza macierzy interkorelacji pozwala stwierdzić, że wyróżnione czynniki pozostają we wzajemnych zależnościach (tabela 3). Korelacje pomiędzy poszczególnymi skalami są istotne statycznie, ale nie są wysokie. Zależności są zgodne z oczekiwaniami: dodatnie korelacje występują pomiędzy przekonaniem sformułowanymi pozytywnie (np. pomiędzy 1 i 2; 1 i 3; 1 i 7; 2 i 3; 2 i 7; 3 i 7), z kolei negatywne korelacje występują pomiędzy przekonaniem pozytywnymi i negatywnymi³. Ciekawe są istotnie statycznie pozytywne korelacje pomiędzy przekonaniem: „Priorytet stanowią dzieci” i przekonaniem negatywnymi: „Sukces nowej/przybranej rodziny jest krótkotrwały” oraz „Nowa/przybrana rodzina jest czymś gorszym”.

Tabela 3. Macierz interkorelacji podskal

Podskala	1	2	3	4	5	6	7
1. Przystosowanie	1	–	–	–	–	–	–
2. Finanse	0,259**	1	–	–	–	–	–
3. Partner	0,342**	0,138*	1	–	–	–	–
4. Priorytet	0,062	0,036	0,140*	1	–	–	–
5. Sukces	-0,245**	0,038	-0,024	0,193**	1	–	–
6. Rodzina	0,048	-0,057	-0,055	0,293**	0,133*	1	–
7. Przeszłość	0,231**	0,222**	0,282**	-0,081	-0,080	-0,188**	1

* korelacja jest istotna na poziomie 0,05 (dwustronnie)

** korelacja jest istotna na poziomie 0,01 (dwustronnie)

Rzetelność narzędzia mierzona współczynnikiem α -Cronbacha mieści się w przedziale 0,606-0,827. Moc dyskryminacyjna poszczególnych stwierdzeń, obliczana jako korelacja wyniku z wynikiem ogólnym danej podskali, mieści się w przedziale 0,378-0,773. Dokładne wartości współczynników α -Cronbacha dla każdej podskali i mocy dyskryminacyjnej każdego itemu zostały zaprezentowane w tabeli 4.

³ Za przekonania negatywne uznać można przekonania z podskali 5 i 6: „Sukces nowej/przybranej rodziny jest krótkotrwały” i „Nowa/Przybrana rodzina jest czymś gorszym”.

Tabela 4. Wskaźniki wewnętrznej spójności IPPM: wybrane parametry dla itemów i podskali

Numer itemu	Zasoby zmienności wspólnej po wyodrębnieniu	Moc dyskryminacyjna ^a	Czynnik	α -Cronbacha
5.	0,625	0,617	Przystosowanie do życia w nowej/przybranej rodzinie przychodzi szybko	0,806
12.	0,710	0,656		
17.	0,632	0,606		
21.	0,716	0,612	Finanse w nowej/przybranej rodzinie powinny być wspólne	0,827
2.	0,801	0,708		
9.	0,836	0,773		
15.	0,700	0,583	Partner jest idealny (lepszy/a niż były mąż/była żona)	0,718
4.	0,604	0,508		
11.	0,648	0,513		
16.	0,538	0,477	Priorytet stanowią dzieci	0,796
20.	0,727	0,547		
14.	0,787	0,658		
19.	0,781	0,658	Sukces nowej/przybranej rodziny jest krótkotrwały	0,606
13.	0,634	0,404		
18.	0,700	0,378		
22.	0,618	0,465	Nowa/przybrana rodzina jest czymś gorszym	0,641
3.	0,653	0,478		
10.	0,758	0,478		
1.	0,698	0,470	Przeszłość należy zostawić za sobą	0,638
8.	0,682	0,470		

¹ Moc dyskryminacyjna była obliczana dla wyniku w danej podskali

Najwyższą zgodność wewnętrzną uzyskano dla skali: „Finanse w nowej przybranej rodzinie powinny być wspólne”, „Przystosowanie do życia w nowej przybranej rodzinie przychodzi szybko”, „Priorytet stanowią dzieci”, najniższą dla „Sukces nowej/przybranej rodziny jest krótkotrwały”.

W celu potwierdzenia struktury czynnikowej narzędzia i ustalenia modelu o najlepszych wskaźnikach dopasowania przeprowadzono analizę czynnikową konformacyjną zarówno dla wersji 22-itemowej, jak i dla wersji 20-itemowej (powstałej po usunięciu pozycji 6 i 7). Wskaźniki dobroci dopasowania (*goodness of fit*) dwóch wersji IPPM zostały zaprezentowane w tabeli 5.

Tabela 5. Parametry dopasowania modelu: wyniki analizy konfirmacyjnej dla wersji 22 i 20-itemowej IPPM

IPPM ¹	χ^2	<i>df</i>	<i>p</i>	GFI Joreskoga	RMSEA Steigera-Linda
Wersja 22-itemowa	595,487	211,00	0,000	0,806	0,091
Wersja 20-itemowa	309,673	149,00	0,000	0,884	0,068

Weryfikowane były wersje siedmioczynnikowe IPPM (ustalone na podstawie analizy czynnikowej eksploracyjnej)

Wersja IPPM 22-itemowa ma dużo gorsze parametry dopasowania w porównaniu z krótszą 20-itemową. Nie pozwalają one na akceptację modelu w takiej postaci. Krótsza wersja narzędzia ma zdecydowanie lepsze parametry. Wprowadzie statystyka χ^2 pokazuje, że model nie jest zbyt dobrze dopasowany do danych: wartość statystyki jest istotna i z tego względu należy odrzucić hipotezę zerową o równości empirycznej i odtworzonej przez model macierzy kowariancji. Jednakże statystyka χ^2 jest bardzo wrażliwa m.in. na wielkość próby, dlatego nie można poprzestawać na ocenie dopasowania modelu jedynie na jej podstawie (Sagan, 2003). Inne absolutne wskaźniki dopasowania: χ^2/df (= 309.673/149.00) oraz wartość pierwiastka średniokwadratowego błędu aproksymacji (RMSEA = 0.068) wskazują na akceptowalny poziom dopasowania modelu. Dodatkowy wskaźnik dopasowania GFI (= 0,884) jest natomiast nieco poniżej granicy akceptowalności. Z kolei porównawcze wskaźniki dopasowania (np. kryterium informacyjne Akaike) są najniższe dla wersji 20-itemowej IPPM, wskazując tym samym na najlepsze dopasowanie modelu ze wszystkich porównywanych.

Trafność IPPM była ustalana na podstawie opisanej już trafności czynnikowej. Ze względu na unikatowość narzędzia pomiaru znalezienie odpowiednich kryteriów zewnętrznych (których analiza pozwoliłaby na określenie aspektu zbieżnego i różnicowego trafności) wiązało się z dużą trudnością. Kierując się sugestią autorów narzędzia, postanowiono zweryfikować związki poszczególnych przekonań z poziomem satysfakcji małżeńskiej mierzonej Skalą Satysfakcji Małżeńskiej Kansas (KMSS). Analiza korelacji pomiędzy poszczególnymi podskalami IPPM a KMSS pozwala potwierdzić, że niektóre przekonania na temat powtórnego małżeństwa pozostają w związku z poczuciem satysfakcji z powtórnego małżeństwa (tabela 6).

Tabela 6. Korelacje pomiędzy podskalami IPPM a KMSS¹

	Przystosowanie	Finanse	Partner	Priorytet	Sukces	Rodzina	Przeszłość
KMSS	0,173	-0,018	0,283**	-0,066	-0,265**	-0,127	0,207*

* korelacja jest istotna na poziomie 0,05 (dwustronnie)

** korelacja jest istotna na poziomie 0,01 (dwustronnie)

¹ KMSS: Skala Satysfakcji Małżeńskiej Kansas. Opis skali poniżej.

Najsilniejsze korelacje występują pomiędzy przekonaniem: „Partner jest „idealny” (lepszy niż byłby mąż/była żona”) (zależność dodatnia) i „Sukces nowej/przybranej rodziny jest krótkotrwały” (zależność ujemna) a satysfakcją z powtórnego małżeństwa. Nieco słabsza, ale istotna statystycznie, korelacja występuje pomiędzy satysfakcją małżeńską a przekonaniem „Przeszłość należy zostawić za sobą”.

II etap badań

Przekonania na temat powtórnego małżeństwa jako predyktory satysfakcji małżeńskiej

Pytania badawcze

Drugi etap badań wiązał się z postawieniem następujących pytań badawczych:

- 1) Czy przekonania na temat powtórnego małżeństwa stanowią predyktor satysfakcji małżeńskiej w ponownie zawartym związku?
- 2) Jeśli tak, to które z przekonań na temat powtórnego małżeństwa stanowią najsilniejsze predyktory satysfakcji małżeńskiej?

Hipotezy badawcze

Dwie hipotezy badawcze mogą zostać postawione na podstawie badań Higginbotham i Adler-Baeder (2008), zgodnie z którymi przekonania na temat powtórnego małżeństwa: „Finanse w nowej/przybranej rodzinie powinny być wspólne” oraz „Sukces nowej/przybranej rodziny jest krótkotrwały” stanowią predyktory satysfakcji małżeńskiej.

Hipoteza 1: Przekonanie, iż w powtórnym małżeństwie i przybranej rodzinie finanse powinny być wspólne, wpływa pozytywnie na poczucie satysfakcji małżeńskiej.

Hipoteza 2: Przekonanie, że sukces powtórnego małżeństwa i przybranej rodziny jest krótkotrwały, obniża poziom satysfakcji małżeńskiej.

W pozostałej części prowadzone badanie ma charakter eksploracyjny, z tego względu nie jest możliwe postawienie hipotez badawczych.

Narzędzia badawcze

W prowadzonych badaniach wykorzystano następujące narzędzia badawcze: polskojęzyczną wersję Inwentarza Przekonań na temat Powtórnego Małżeństwa

(IPPM) w adaptacji Przybyła-Basista i Kołodziej, Skalę Satysfakcji Małżeńskiej Kansas (KMSS) (Schumm i in., 1983) oraz ankietę zbierającą dane o charakterze socjo-demograficznym. Skala Satysfakcji Małżeńskiej jest krótkim 3-itemowym narzędziem pozwalającym na szybką ocenę małżeńskiej satysfakcji. Narzędzie ma dobre właściwości psychometryczne, jednoczynnikową strukturę. Rzetelność mierzona współczynnikiem α -Cronbacha wynosi 0,933. Prezentacja wyników badań adaptacyjnych do warunków polskich Skali Satysfakcji Małżeńskiej stanowi przedmiot innego artykułu (w przygotowaniu).

Grupa badana

Badaniami objęto 107 osób, które zawarły powtórne małżeństwa po doświadczeniu rozwodu. Kobiety stanowiły 70% populacji, a 30% mężczyźni. Średnia wieku osób badanych wyniosła 41 lat ($M = 41,04$; $SD = 7,90$). Tylko 5 osób badanych (4,7%) nie posiada dzieci. Ponad 50% badanych posiada jedno dziecko, prawie 30% badanych posiada dwoje dzieci. Spośród badanych 51 osób (47,75%) zadeklarowało, że mieszka z dziećmi z poprzedniego małżeństwa, a 44 osoby badane (41,1%), że mieszka z dziećmi z nowego związku. Powtórne małżeństwo było dla osób badanych drugim związkiem małżeńskim (tylko jedna osoba badana zadeklarowała, że jest to 3 związki małżeńskie).

Wyniki badań

W celu ustalenia, które z przekonań na temat powtórnego małżeństwa odgrywa najsilniejszą rolę w budowaniu satysfakcji małżeńskiej z powtórnego związku, wykorzystano analizę regresji liniowej z użyciem metody krokowej. Wyniki analizy regresji potwierdzają wysoką statystyczną istotność przyjętego modelu. Pokazują one, że zespół trzech przekonań: 1) „Sukces nowej/przybranej rodziny jest krótkotrwały”, 2) „Partner jest idealny” (lepszy/a niż były mąż/była żona)”, 3) „Nowa/przybrana rodzina przybrana jest czymś gorszym”, wyjaśnia 16,9% zmienności ogólnej badanej zmiennej (tabela 7).

Tabela 7. Predyktory satysfakcji małżeńskiej

Zmienne	β	t	p
Sukces nowej/przybranej rodziny jest krótkotrwały	-0,298	-3,145	0,002
Partner jest idealny (lepszy/a niż były mąż/była żona)	0,254	2,660	0,009
Nowa/przybrana rodzina jest czymś gorszym	-0,207	-2,188	0,031

Statystyka modelu: skorygowane $R^2 = 0,169$, $F = 7,4543$, $df = 3$, $p < 0,0000$

W grupie osób badanych najsilniejszym predyktorem satysfakcji małżeńskiej okazało się przekonanie: „Sukces nowej/przybranej rodziny przybranej jest krótkotrwały” ($\beta = -0,298$). Im silniejsza jest akceptacja tego przekonania, tym niższe jest poczucie satysfakcji z powtórnego małżeństwa. Z kolei niezgadanie się z tym stwierdzeniem wpływa pozytywnie na odczuwanie zadowolenia z nowego związku małżeńskiego. Równie istotny predyktor satysfakcji małżeńskiej doświadczanej w drugim małżeństwie stanowi przekonanie „Partner jest idealny (lepiej/a niż były mąż/była żona)”. Im bardziej osoby badane żywią tego typu przekonanie dotyczące partnera, tym bardziej są zadowolone z małżeństwa. Trzecim znaczącym predyktorem satysfakcji jest przekonanie „Nowa/przybrana rodzina jest czymś gorszym”. Podobnie jak w przypadku pierwszego predyktora widoczna jest odwrotna zależność między zmiennymi. W im większym stopniu osoby badane są przekonane do tego stwierdzenia, tym słabsza jest ich satysfakcja z powtórnego małżeństwa. Z kolei im mniej się zgadzają z tym przekonaniem, tym silniejsza jest ich satysfakcja.

Wnioski

Rezultatem przeprowadzonych prac badawczych nad adaptacją kwestionariusza *Remarriage Belief Inventory* (RMBI) do warunków polskich jest utworzenie polskiej wersji narzędzia – Inwentarza Przekonań na temat Powtórnego Małżeństwa (IPPM). Uzyskane rezultaty dają podstawy by sądzić, iż polska wersja kwestionariusza IPPM jest narzędziem rzetelnym, o dobrych właściwościach psychometrycznych. Siedmioczynnikowa struktura inwentarza wyjaśnia 69,2% wariancji i odzwierciedla strukturę oryginalnej wersji narzędzia. Wyniki naszych badań są spójne z rezultatami Higginbotham i Adler-Baeder (2008).

W toku analiz statystycznych narzędzie zostało skrócone z 22 do 20 twierdzeń. Analiza czynnikowa confirmacyjna potwierdziła lepsze parametry dopasowania krótszej wersji narzędzia. Poszczególne twierdzenia IPPM mają wysoką moc dyskryminacyjną. Cztery skale narzędzia posiadają dobrą rzetelność, trzy nieco niższą od požądanej, ale ich inne parametry statystyczne są zadowalające. Z racji unikatowości samego narzędzia, jak i mierzonych przez niego zmiennych, poważnym problemem stała się ocena jego trafności zewnętrznej. Podążając za refleksjami autorów oryginalnej wersji narzędzia, zweryfikowano siłę związku pomiędzy poszczególnymi przekonaniem i satysfakcją małżeńską. Istotnie statystycznie korelacje częściowo potwierdzają trafność zewnętrzną narzędzia.

W odniesieniu do trafności kwestionariusza należy zauważyć, że uzyskane dane wymagają uzupełnienia dalszymi wynikami badań, dotyczącymi związków przekonań na temat powtórnego małżeństwa z innymi zmiennymi. Należy też przeprowadzić badanie stałości narzędzia, które nie zostało do tej pory wykonane ze względu na specyfikę grupy badawczej. W większości bowiem przypadków osoby badane pojawiały się tylko raz w placówkach, w których prowadzono badania.

Trzy rodzaje przekonań („Sukces nowej/przybranej rodziny jest krótkotrwały”, „Partner jest idealny (lepiej/a niż były mąż/była żona)” oraz „Nowa/przybrana rodzina jest czymś gorszym”) wyłoniły się jako predyktory satysfakcji małżeńskiej

w ponownie zawartym związku. Potwierdza to znaczenie przekonań w kształtowaniu satysfakcji małżeńskiej oraz stanowi inspirację do dalszych badań. Można przypuszczać, że wyższy stopień nasilenia przekonań negatywnych, związanych ze stereotypowym myśleniem o rodzinie zrekonstruowanej (typu: rodzina tego typu jest czymś gorszym, jej sukces będzie trwał krótko), obniża poziom doświadczanej satysfakcji z powtórnego małżeństwa. Z kolei odrzucenie stereotypowych, destrukcyjnych przekonań wiąże się ze wzrostem satysfakcji małżeńskiej. Równie silnie satysfakcję małżeńską budują pozytywne przekonania dotyczące partnera. Akceptacja, a nawet idealizacja partnera, wyrażająca się w przekonaniu, że nowy partner jest lepszy niż poprzedni mąż/poprzednia żona, ma pozytywny wpływ na odczuwanie satysfakcji z powtórnego małżeństwa. Przekonanie to wydaje się konstruktywnie wpływać na budowanie silnej relacji partnerskiej, która jest podstawą zadowolenia zarówno z życia małżeńskiego, jak i rodzinnego.

Planując kierunki dalszych badań, warto byłoby sprawdzić różnice międzygrupowe pomiędzy: kobietami i mężczyznami, inicjatorami i nieinicjatorami procesu rozwodowego, a także osobami, które zdecydowały się na ponowny związek/małżeństwo i tymi, które się na wejście w nowy związek nie zdecydowały oraz rodzicami na stałe mieszkającymi z dziećmi oraz tymi którzy nie mieszkają z dziećmi na co dzień.

Podsumowując, uzyskane parametry psychometryczne pozwalają pozytywnie ocenić kwestionariusz IPPM na obecnym etapie prac adaptacyjnych i stwierdzić, że narzędzie to może być stosowane w badaniach naukowych dotyczących problematyki powtórnych związków małżeńskich i rodzin zrekonstruowanych oraz roli przekonań w osiągnięciu zadowolenia z nowego związku i rodziny.

Literatura cytowana

- Bedyńska, S., Cypriańska, M. (2013). *Zaawansowane metody tworzenia wskaźników – eksploracyjna analiza czynnikowa i testowanie rzetelności skali*. W: S. Bedyńska, M. Cypriańska (red.), *Statystyczny drogowskaz 1. Praktyczne wprowadzenie do wnioskowania statystycznego* (s. 245-285). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Sedno.
- Bray, J. H., Easling, I. (2005). *Remarriage and Stepfamilies*. W: M. Pinsof, J.L. Lebow (red.), *Family Psychology. The art of science* (s. 267-294). Oxford: University Press.
- Coleman, M., Ganong, L., Leon, K. (2006). *Divorce and Postdivorce Relationships*. W: A.L. Vangelisti, D. Perlman (red.), *The Cambridge Handbook of Personal Relationship* (s. 157-173). Cambridge: University Press.
- Dattilio, F.M. (2013). *Terapia poznawczo-behawioralna par i rodzin. Podręcznik dla klinicystów*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using SPSS*. New York: SAGE Publications Ltd.
- Goldenberg, H., Goldenberg, I. (2006). *Terapia rodzin*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

- Higginbotham, B.J., Adler-Baeder, F. (2005). Development of the Remarriage Belief Inventory for Researchers and Educators. *Journal of Extension*, 43,3, <http://www.joe.org/joe/2005june/iw2p.shtml> [dostęp: 16.06.2014].
- Higginbotham, B.J., Adler-Baeder, F. (2008). Assessing Beliefs About Remarriages and Stepfamilies: The Remarriage Belief Inventory. *Journal of Divorce and Remarriage*, 48 (4/3), 33-54.
- Hornowska, E., Paluchowski, W.J. (2011). *Kulturowa adaptacja testów psychologicznych*. W: J.M. Brzeziński (red.), *Metodologia badań społecznych. Wybór tekstów* (s. 177-243). Poznań: Wydawnictwo Zysk i Spółka.
- Howden, M. (2007). Stepfamilies: Understanding and responding effectively, *Australian Family Relationship Clearinghouse Briefing*, 6, 1-16, <http://www.aifs.gov.au/afrc/pubs/briefing/b6pdf/b6.pdf> [dostęp: 10.05.2014].
- Lewandowska-Walter, A. (2009). *Obszary problemowe i zasoby rodziny zrekonstruowanej*. W: T. Rostowska (red.), *Psychologia rodziny. Małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań* (s. 276-301). Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Malarska, A. (2005). *Statystyczna analiza danych wspomagana programem SPSS*. Kraków: SPSS Polska.
- Mały Rocznik Statystyczny Polski* (2013), <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/maly-rocznik-statystyczny-polski-2013,1,14.html> [dostęp: 16.06.2014].
- McCarthy, B. W., Ginsberg, R.L. (2007). Second Marriages: Challenges and Risk. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families*, 15 (2), 119-123.
- Sagan, A. (2003). Model pomiarowy satysfakcji i lojalności. W: *Zastosowania statystyki i data mining (Materiały z seminariów StatSoft)* (s. 75-87). Warszawa-Kraków: StatSoft Polska, <http://www.statsoft.pl/Portals/0/Downloads/pomiarowy.pdf>, [dostęp: 11.06.2014].
- Schumm, W.A., Nichols, C.W., Schectman, K.L., Grigsby, C.C. (1983). Characteristics of responses to the Kansas Marital Satisfaction Scale by a sample of 84 married mothers. *Psychological Reports*, 53, 567-572.
- Visher, E.B., Visher, J.S., Pasley, K. (2003). *Remarriage families and stepparenting*. W: F. Walsh (red.), *Normal family processes. Growing diversity and complexity* (s. 53-175). New York: The Guilford Press
- Walsh, F. (2006). *Strengthening Family Resilience*. New York: The Guilford Press..